

Fenntarthatóság és társadalmi felelősség – A globalizálódó világ megoldatlan problémái

A globalizálódó világ legfontosabb problémái: a túlnépesedés, a globális felmelegedés, a fosszilis üzemanyag-függőség, a környezetszennyezés, az esőerdők területének csökkenése és a fajok kipusztulása. E problémákat ismerjük, de nemigen tudunk velük mit kezdeni, kényszerűen tudomásul vesszük, hogy a „gazdaság” nemigen fér el azon a bolygón, amit Földnek hívunk.

Az Európai Unió szakmai elitjének a világról „vallott nézeteit” leegyszerűsítve tükrözi az 1. táblázat. Eszerint 2001 és 2050 között a világ népessége 30% körüli értékkel nő, és Európa népessége gyakorlatilag nem változik. A népességnövekedéssel párhuzamosan a világ átlagos egy főre jutó GDP-je majdnem megháromszorozódik és Európában is körülbelül 2,5 szeresére nő. Tudós barátaink becslései valószínűleg irreálisak. Részben mert a Föld nem bír elviselni ekkora terhelésnövekedést. A világűrbe turisztikai céllal utazó milliárdos nem tud olyan sokat fizetni az űrutazásért, hogy a bioszféra elviselje az efféle hobbi tömegesebbé válását. Tévédés tehát azt gondolni, hogy ha internalizáljuk az externáliákat, és ezzel helyükre tesszük az árakat, akkor már akár mennyit repkedhetünk a világűrben és akár mennyit fűthetünk vagy légkondicionálhatunk. A gazdaság méreteit, a fogyasztást ésszerű határok közé kellene szorítani. Részben mert a társadalmi stabilitáshoz, a nemzetközi biztonsághoz és a világbékéhez valamiféle konvergenciára nemcsak Európán belül, hanem világméreteken is szükség volna.

1. táblázat: Népesség és a gazdaság növekedése a WETO-H2 projekt előfeltevése szerint¹

	1990	2001	2010	2030	2050
A világ népessége (milliárd fő)	5,2	6,1	6,8	8,1	8,9
Egy főre jutó GDP Európában (2005 ppp)	5 300	6 400	8 100	12100	17 100
Európa népessége (millió fő)	564	588	599	606	586
Egy főre jutó GDP Európában (2005 ppp)	13 700	16 200	19 500	29100	39 800

A pénzügyi válság kapcsán újra népszerűvé vált kiváló brit közgazdász, John M. Keynes (1883-1946) lehet, hogy megtalálta a magyarázatot, annak ellenére, hogy Ő egyértelműen megtakarítás-párti volt. „Általában véve nyolc olyan szubjektív jellegű fő motívum vagy célkitűzés van, amelyek arra készítetik az egyéneket, hogy tartózkodjanak jövedelmük elköltésétől. E nyolc motívumot elnevezhetjük röviden az óvatosság, az előrelátás, a számítás, az előre törekvés, a függetlenség, a vállalkozás, a büszkeség és a fősvényesség motívumának, és felsorolhatjuk velük szemben a fogyasztás indítékainak megfelelő listáját is: például az élvezetet, a rövidlátást, a bőkezűséget, a téves számítást, a kérkedést és a pazarlást.” A fogyasztás indítékaiul felsorolt hat motívum ugyan számszerűen kevesebb, mint a takarékoság indokául felsorolt nyolc, de mindennapi életünkben ezen utóbbi motívumok erősebbek, annak ellenére, hogy leírva vagy kimondva szörnyű jelentéssel bírnak: rövidlátás, pazarlás, kérkedés.

A bölcsességet pedig nem kellene messzire mennünk. A kiváló magyar származású gazdaságtörténész elég világosan fogalmaz: „Ha egyedül a piaci mechanizmus irányítaná az emberek és természeti környezetük sorsát, sőt még a vásárlóerő mennyiségét és felhasználását is, a társadalom elpusztulna.” – írja Polányi és a magyarázata is figyelemre méltó: „[...] az állítólagos »munkaerő-árut« nem lehet ide-oda tologatni, összevissza felhasználni, netán felhasználatlanul hagyni anélkül, hogy ez ne hasson arra az egyénre is, aki történetesen e sajátos áru hordozója. Az ember munkaereje fölött rendelkezve a rendszer mellékesen rendelkezik az ehhez a címkéhez tartozó fizikai, pszichikai és morális »ember« entitással is. A kulturális intézmények védőernyőjétől megfosztva az emberek belepusztulnának a társadalmi elhagyatottságba: meghalnának a heveny társadalmi felfordulás áldozataiként, erkölcstelenség, perverzió, bűn, éhhalál következtében. A természet elemeire hullana szét, a környezet, a táj szeméttelpekké válnának, a folyók elszennyeződnének [...] Vitathatatlan, hogy a munkaerő, a föld, és a pénzpiacok valóban lényegesek egy piacgazdasághoz. De egyetlen társadalom sem bírná ki a lehető legrövidebb ideig sem e durva fikciórendszer hatásait, ha emberi és fizikai szubsztanciája, valamint üzleti szervezete nem lenne védve ennek az ördögi malomnak a pusztításától.”²²

Polányi Károly feltételes módban fogalmaz. „A természet elemeire hullana szét, a környezet, a táj szeméttelpekké válnának” és ahogy lenni szokott, a fogalmazás pontos, csak a feltételes mód indokolatlan, hiszen a világ nagyobbik része megfedelkedett a figyelmeztető gondolatokról, és kipróbálta, hogy milyen az élet a kulturális védőernyő nélkül. Csak azért, hogy saját szemével láthassa, hogy a világ valóban nem bírja ki a több mint hat és fél milliárd ember „féktelen étvágya” által okozott környezetterhelést. De a kemény tények és a gyakorlati tapasztalatok ellenére a 21. század elején már nem hiszünk a szemünknek sem, egyre csak megyünk tovább a járhatatlan úton, újra és újra próbálkozunk. A Földnek az adott évben rendelkezésünkre álló erőforrásait minden évben néhány nappal hamarabb fogyasztjuk el, valamikor októberben. Minden évben többen halnak éhen és szenvednek fagyhalált vagy halnak meg értelmetlenül az utakon. Az „okos más kárán tanul”, az emberiség napjainkban nem tanul saját kárán sem, pedig lett volna időnk megtanulni a leckét, hiszen a felismerés igen régi.

Erich Fromm (1900–1980; német pszichoanalitikus, filozófus) igen tömör megfogalmazása már néhány évtizeddel ezelőtt világossá tette, hogy nem a Polányi-

vagy Adam Smith-féle kapitalizmust építjük. Mint Fromm írja: „A modern kapitalizmusnak készségesen és nagy számban együttműködő emberekre van szüksége, olyanokra, akik mind többet és többet akarnak fogyasztani, és akiknek az ízlése szabványosítva van, tehát könnyen befolyásolható és megjósolható. Olyan emberekre van szükség, akik úgy érzik, hogy szabadok és függetlenek, nincsenek alárendelve sem tekintélynek, sem elvnek, sem lelkiismeretnek – mégis készségesen hagyják magukat irányítani, azt tenni, amit várnak tőlük, súrlódásmentesen beilleszkedni a társadalmi gépezetbe; akik irányíthatók erőszak nélkül, ösztönözhetőek célok nélkül – kivéve azt az egyet, hogy boldoguljanak, sűrűsöjjenek, ténykedjenek, törtessenek. Mi az eredmény? A modern ember elidegenedett önmagától, embertársaitól és a természettől. Átváltozott árucikké, életerőit úgy éli meg mint befektetést, amelynek az adott piaci feltételek közt elérhető legmagasabb hasznot kell hoznia.” Majd hozzát teszi, hogy „Valamennyi ösztönös szükséglet teljes kielégítése nemcsak boldogsághoz kevés, de még az épelméjűséget sem garantálja.”

De vajon hogyan jutottunk idáig? A 2008-ban kirobbant pénzügyi válságot jóval megelőzően Jozef Stiglitz az International Herald Tribune egyik interjújában arról kesergett, hogy a 90-es évektől kezdődően olyan tudósok kaptak Nobel-díjat, akiknek munkái túlságosan ideologikusak voltak, telve elméleti-matematikai megfontolásokkal és szűk területre, leginkább a Wall Street problémáira fókuszáltak ahelyett, hogy a világ olyan nyomasztó gondjaival foglalkoztak volna, mint a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység vagy a környezetügy. Stiglitz szó szerint is kijelenti, hogy a 90-es évek öt chicagói Nobel-díjasának munkáiban nincs olyan megállapítás, ami áttörő jelentőségű volna bármely alapvető tekintetben.³

2008-ban aztán kiderült, hogy a chicagói iskola gazdaságfilozófiája még a Wall Street megmentésére sem volt elegendő, sőt a neoliberais gazdaságfilozófia következményeként az egész világgazdaságot az összeomlás fenyegeti. Érdekes persze, hogy ez alkalommal senki sem kéri számon a tudósokon tanácsaikat, sőt a világ vezető politikusai azon fáradoznak, hogy megmentseék a fennálló gazdasági rendszert az összeomlástól.

Néhányunkban azonban felmerül a kérdés, hogy érdemes-e a megmenteni a jelenlegi világgazdasági rendszert. Stiglitz és Korten több mint egy évtizede hangoztatják, hogy változásra volna szükség, míg más, nem kevésbé tekintélyes tudósok, mint Porter vagy Kotler továbbra is hisznek a létező gazdasági-társadalmi rendszer működőképességében és univerzális gyógyírként ajánlják a probléma internalizálását.

A vállalati társadalmi felelősség erősítésére irányuló európai kampány egyik konferenciáján a SustainAbility⁴ céget képviselő John Elkington globális kontextusba helyezte a társadalmi kérdések iránti megnövekedett érdeklődést, és rámutatott arra, hogy a globalizációs folyamatokból eredő és az 1999-es seattle-i utcai zavargásokban kulmináló külső nyomások hogyan kényszerítették rá a vállalatokat arra, hogy újragondolják szerepüket és üzletviteli gyakorlatukat.

„A vállalati állampolgárságról szóló elméletek néhány figyelemre méltó különbsége ellenére a szerzők általában egyetértenek néhány pontban, így például abban, hogy a vállalatoknál erős felelősségérzetre van szükség a helyi közösség iránt, partnerkapcsolatokra, amelyek konkrétan meghatározzák a helyi közösség javítására irányuló szándék megvalósulási formáit, és törődni kell a környezettel

is. A helyi közösségre fordított figyelem fokozatosan globális figyelemmé nőtte ki magát, nagyrészt a globalizáció ellen megnyilvánuló rendkívül intenzív tiltakozások miatt, főleg a '90-es évek óta. A globális »vállalati állampolgárság« érzete vezetett el ahhoz a közös nyilatkozathoz, amelyet 2002 januárjában a New York-ban megrendezett Világgazdasági Fórumon írt alá a világ legnagyobb multinacionális vállalatai közül 34 (Global Corporate Citizenship – the Leadership Challenge for CEOs and Boards). Ezt követően néhány tudós kulcsfontosságúnak tartotta, hogy a vállalatoknak a jövőben a helyi felelősség mellett, globális szereplőként, a globális vállalati felelősségre is hangsúlyt kell helyezniük.

A Koppenhágai Üzleti Iskola professzora, Peter Pruzan kicsit más véleményen van: „Fel kell tenni magunknak azt a kérdést, hogy a felelősség csupán eszköz arra, hogy egy vállalat megtartsa működési engedélyét, ahogy azt sokan állítják, vagy valójában egy önálló cél” – mondta Pruzan. »Én azon a véleményen vagyok, hogy a vállalati társadalmi felelősség egy „gondolkodásmód”, amely egészen másképpen fogja fel, hogy mi a siker, hogy kinek tartozik egy vállalat elszámolással, és mi egy vállalat identitása. Ezért mindenképpen a vezetők és alkalmazottak „gondolkodásmódjának” megváltozására van szükség ahhoz, hogy a vállalati társadalmi felelősség egy szervezeti eszközből szervezeti céllá, feladattá váljon.«⁷

A Harvard Business School professzorának, Michael Porternek optimistább, de még mindig nagyon kritikus a véleménye. Porter szerint a vállalati társadalmi felelősség gyakorlata többnyire defenzív jellegű, és a vállalati tevékenységek által okozott kár enyhítésére vagy orvoslására szorítkozik. „Napjainkban a vállalati társadalmi felelősség vagy vállalati filantrópia többnyire abban merül ki, hogy pénzt osztogatunk azoknak, akik nem szeretnek bennünket, és kapcsolatot próbálunk teremteni azokkal, akik nem szeretnek bennünket” – vélekedik Porter. „El kell távolodnunk ezektől a defenzív stratégiáktól, és el kell kezdenünk hatékonyságban és értékteremtésben gondolkodni. A társadalmi és gazdasági célok között nincs eredendő ellentét, mindkettő hozzájárulhat a versenyelőny javításához.” Porter véleménye szerint a vállalatoknak csak „kontextust bővítő” társadalmi tevékenységeket szabad folytatniuk. Így például a háztartási készülékeket gyártó vagy ingatlanbiztosítással foglalkozó vállalatok számára előnyös lehet, ha a rossz körülmények között élők számára kifizethető lakásmegoldásokat fejlesztenek ki, az infomációtechnikai vállalatok pedig iskolákat állíthatnak fel az alacsony jövedelmű területeken, hogy csökkentsék a szakképzett munkaerőhiányt.⁵

Portert követve leragadtunk a versenyképességnél. Az elmúlt húsz évben alig hallottunk és hallunk mást, mint a vállalatok és nemzetek versenyképességének fontosságát. Győzni akarunk, ahelyett, hogy együttműködni akarnánk. Érdekes talán a versennyel kapcsolatban, hogy a Figyelő kérdésére a 2006-os közgazdasági Nobel-díjas Edmund S. Phelps mondja: „Nos, a versenyképességgel kapcsolatban bizonytalan vagyok. Sajnálom, de nem tudom, mi az. Valami alacsony béreket szoktak emlegetni... Maradjunk tehát a gazdasági dinamizmusnál! Ha egy ország lakosaiban nagy a vágy arra, hogy érdekes munkát végezzenek, kezdeményezők legyenek, megvan bennük a teljesítés tudata, a „megcsináltuk” érzése, akkor nagyobb lesz a növekedés, a termelékenység és a foglalkoztatottság. Érdekes munka, kezdeményezőkétség és teljesítéstudat – ezeket mondanám.”

Ez pedig nincs nagyon távol John Ruskin (1819–1900) gondolatától, aki szerint „Nincs gazdagság az emberi élet nélkül. Az emberi élet lényege a szeretetben, az örömben és a csodálkozás erejében rejlik. Az országok közt az a leggazdagabb, amelyekben a legtöbb nemes lelkű és boldog ember él. Az emberek közt a leggazdagabb, aki a leginkább betölti saját élethivatását és egyúttal a leghasznosabb a közösség számára.”

Az üzleti világ gondolkodását meghatározó tudományos iskolák képviselői még ma is arról beszélnek, hogy a környezetvédelmet, a fenntartható fejlődést, vagy akár a biodiverzitást is üzleti esetté kell tenni, és akkor talán megoldható lesz a probléma.

Saját tanári tapasztalatom is megerősíti annak az amerikai kollégának az álláspontját,⁶ aki az „Üzlet, állam, társadalom” címmel tartott kurzusán tapasztalta, hogy miközben a tárgy oktatásának a célja a diákok környezettudatosságának és társadalmi felelősség iránti elkötelezettségének a fokozása volna, az oktatott tananyag – mindenekelőtt annak következtében, hogy az ipar zöldülését üzleti esetnek tekintik – hozzájárulhat a diákok cinizmusának a kialakulásához. A hallgatók szkeptikusak a vállalatvezetők környezettel kapcsolatos normatív értékrendjét illetően. Egy 2008-ban tartott CSR kurzusomon tapasztaltam először, hogy arra a kérdésre, hogy szívesen vállalnák-e egy dohánygyár vezérigazgatói állását, a hallgatók többsége határozott igennel válaszolt, és nehézséget okozott elmagyaráznom, ha egyáltalán sikerült, hogy mi a különbség egy vállalat esetében a legitim és az etikus magatartás között. Természetesen nem az a meglepő, hogy egy üzleti iskolában a hallgatók vezérigazgatók akarnak lenni, még az sem, hogy közülük sokan vállalnák a dohánygyár vezérigazgatói állását, hanem inkább az, hogy egy vállalati társadalmi felelősséggel foglalkozó, választható tárgy hallgatói sem vetnek fel etikai problémákat egy az emberi egészséget és így a fenntarthatóságot is súlyosan sértő tevékenységgel kapcsolatban.

Tom Massey az RWE Power igazgatója egy kérdésre válaszolva bevallotta, hogy „Tizenöt évvel ezelőtt a vállalatoknak az volt a véleménye, hogy a klímaváltozásnak nincs köze az üzlethez. Nem tudták mérni hatásait, a vállalat mint entitás nem érzett felelősséget érte, és a klímaváltozást még nem szabályozták globális érvényű egyezmények. Sok vállalat érvelt amellett, hogy a klímaváltozás nem is létezik. Az időközben felismert tudományos evidenciák és egyes kormányok reakciói alapvetően megváltoztatták ezt a hozzáállást.

Persze szinte minden így kezdődött a környezetvédelemben. Az azbeszt rákkeltő hatását a tudomány már régen bebizonyította, amikor a nagy építőanyag-gyártók még bizonygatták a pala és az eternitsövek ártalmatlanságát. Sok időbe telt, amíg a halogénezett szénhidrogének ózonkárosító hatásáról sikerült meggyőzni a gazdaság szereplőit és végül elérni gyártásuk és felhasználásuk korlátozását, illetve betiltását.

Az Economist című világhírű gazdasági magazin címlapján néhány éve már szinte csak a klímaváltozással kapcsolatos hírek jelennek meg, de biztos vagyok benne, hogy a klímaváltozás lehetséges katasztrofális hatásaira a világ közvéleményének figyelmét nem ezek a hírek, hanem az olyan extrém időjárási jelenségek hívják fel, mint például a Katrina hurrikán, ami 2005-ben több mint 1800 ember életét követelte, árvízzel sújtva New Orleanst. A 225 000 ember halálát okozó

„Great Sumatra-Andaman earthquake” okozta cunami nagyobb hatással volt az emberiségre, mint az ENSZ összes fejlődési konferenciája. Ezek a jelenségek győzték meg a közvéleményt arról, hogy az emberiség minden zsenialitása ellenére sem „uralja” a természetet. Több mint 225 000 embernek kellett meghalnia ahhoz, hogy elgondoljuk: amit eddig „elértünk”, az csak annyi, hogy olyan fegyver-arsenált halmoztunk fel, amivel egy akár véletlen félreértés eredményeként is képesek volnánk elpusztítani a Földet. Nincs semmink ugyanakkor, ami képes volna bennünket megvédeni az aszály okozta éhínségtől, az ádástól, vagy különösen nem a földrengéstől. Ez utóbbit előre jelezni sem tudjuk. A legbonyolultabb modellek is csődöt mondanak a természet „leleményességével” szemben.

Jelenleg is folyik a vita arról, hogy mennyire fontos az emberiségnek a biodiverzitás megőrzése, mert hogy igen nagy sebességgel csökken. Az ökológusok ezt már katasztrófálisnak tartják, a multik pedig szeretnék egyre nagyobb területeket GMO-kkal bevetni, szerintük ez az egyetlen módja az éhezés felszámolásának. Vannak persze optimisták, akik azt mondják, hogy várjuk ki a végét, remény van a közeli megoldásra. A befektetési bankok nemzetközi egyesülete 2004-ben önálló tanulmányt szentelt a biodiverzitás megőrzésének. Ez persze még a pénzügyi válság előtt történt, és akkor még azt írták, hogy a biodiverzitás kérdése lesz a klímaváltozás utáni következő kihívás, amivel a pénzügyi világnak meg kell birkóznia.⁷

Nem tudni, hogy a pénzügyi válság mellett a klímaváltozás vagy a biodiverzitás kérdései milyen mértékben törpülnek el, de tartok tőle, hogy a probléma megoldásában bankár barátaink aktív részvételére most még kevésbé számíthatunk. Igaz persze, hogy a gazdasági növekedés lassulása önmagában többet javít a helyzeten, mint amennyit az eddig összehozott nemzetközi egyezmények együttesen javítottak. Ne feledjük, hogy a klímaváltozás elkerülésére és a biodiverzitás védelmére az ENSZ 1992-es Riói Konferenciája már világméretű összefogást sürgetett. Aztán újabb erőfeszítések: Kiotó, Johannesburg és legutóbb Poznan fémjelzik az erőfeszítések komolyságát, de ettől a földi bioszféra állapota persze még nem kezdett el javulni. A következő erőfeszítést Koppenhága jelenti, ahol a klímaváltozás megfékezése érdekében tartanak csúcstalálkozót. Amerikában új elnök van, és mi reménykedünk, hogy valami tényleg megváltozik, mert az biztos, hogy változásra van szükség.

A hatvanas évek végéig az életminőséget nagyrészt az anyagi jóléttel azonosították. Látni a gazdasági növekedés korlátait és a növekedés hatására bekövetkező határhasznosság csökkenését, valamint a növekedéssel együtt járó környezetrombolás következményeit, egyre több figyelem fordult a gazdasági növekedés káros következményeire, és a „jólét” pusztán gazdasági értelmezése kibővült. Az „életminőség” többdimenziós fogalomná vált, amelynek az anyagi jólét mellett elválaszthatatlan részévé váltak az életkörülményeket meghatározó olyan tényezők, mint az egészség, a társadalmi viszonyok, vagy a természeti környezet állapota. Sőt, az életminőség értelmezését illetően, különbséget kezdtek tenni az objektív (tényleges) életkörülmények és egyes állampolgárok szubjektív jóléte között. Ez utóbbi az egyénnek a saját életkörülményeivel kapcsolatos elvárásait és az azokról alkotott szubjektív értékítéletét tükrözi.

A társadalmi kohézió növelése, ami a fenntartható fejlődés szempontjából pozitív értéknek tekinthető, feltételezi a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenését és a társadalmon belüli kapcsolatok egyidejű erősödését.

Igény a rugalmasan alkalmazkodó ökológiai és társadalmi rendszer létrejöttére

Mit jelentene a *resilience* a társadalomtudomány és az ökológia számára. Természetesen mást, mint amit például a gépészmérnökök jelent. Walker, Holling, Carpenter és Kinzig a három fogalmat – resilience, adaptability and transformability – együttesen tárgyalják, bemutatva kölcsönhatásaikat, és azt mondják, hogy ezek határozzák meg a rendszereknek azon képességét, kapacitását, hogy külső sokkhatásokra hogyan reagálnak. „Míg a műszaki definíció a rugalmasságot illetően az állandó állapotra koncentrál, és azt határozza meg, hogy milyen mértékű igénybevétel viszi át a rendszert az egyik stabil állapotból a másik stabil állapotba, addig az »ökológiai rugalmasság« a változó körülményeknek azzal a mértékével jellemezhető, amelyet a rendszer képes abszorbeálni, mielőtt a szerkezete átalakul a változók a folyamatok és az irányítás természetének módosulása miatt.

A természet és az ember közötti fenntartható viszony megköveteli, hogy a figyelmet az ökológiai rugalmasságra helyezzük, mert a stabilizálás és destabilizálás közötti mozgástér a központi problémája a mai fejlődésnek és a globális környezetváltozásnak, a biodiverzitás csökkenésnek, az ökoszisztémák degradálódásának és a fenntartható fejlődésnek. A műszaki rugalmasság fogalom ezzel szemben azt a veszélyes látszatot kelti, hogy a természetes rendszereket hatékonyan lehet irányítani, a következmények előre becsülhetők és a fenntarthatósági célok elérhetőek.”

A rugalmas, alkalmazkodni képes és ezért fenntartható, társadalmi-ökológiai rendszert a következők jellemzik:

- a diverzitás fenntartása és megőrzésének támogatása (biológiai, tájképi, gazdasági és társadalmi értelemben is),
- az ökológiai sokféleség ember általi „kontrolljának” korlátozása,
- a modularitás tisztelete (a csatlakozó rendszerek jobban viselik a sokkhatást),
- a tanulás, a társadalmi hálózatok és a helyileg kifejlesztett szabályok fontosságának felismerése és hangsúlyozása.

A rugalmas és alkalmazkodóképes társadalmi-ökológiai rendszer működőképességének fenntartása érdekében biztosítani kell:

- az azonnali visszacsatolásokat, ha például aszály van, nem lehet megvárni, míg az EU támogatáspolitikája megváltozik, ha lehet, azonnal öntözni kell. Ha például nincs kereslet a szelektíven összegyűjtött hulladékpapírra, nem lehet megvárni, míg tönkremegy az udvaron, hanem legalább az energiataktalmát elégetéssel hasznosítani kell. Nincs mód néhány hónapos, különösen nem éves egyeztetésekre; a politika figyelmét a lassú („slow”) változókra és a felhalmozódásokra kell irányítani, annak ellenére, hogy a politikát ezek nem érdeklik, hiszen nincsen hírértékük. Ha árvíz vagy tűz tört ki, lesz pénz a károk elhárítására, a gátak vagy a tűzoltószertárak lassú romlása senkit sem érdekel. A talajvíz nitrogéntartalmának lassú növekedése vagy a nehézfémek felhalmozódása a talajban súlyosabb probléma, mint a Rába

egyszeri felhabzása. Az utóbbival szerencsére már foglalkoznak, az előbbi elkerüli a figyelmet;

- a magán- és köztulajdon megfelelő aránya, és átfedő hozzáférési jogok biztosítása. Látszólag az állam rossz tulajdonos, ezért a liberális közgazdaságtan mindent privatizálni akar. Az állam, gazdasági értelemben lehet, hogy rossz tulajdonos, de ökológiai értelemben jó tulajdonos például olyan közjavak esetében, mint az ivóvíz, de még olyan nem közjavak esetében is lehet az, mint pl. az energiaellátás, amelynél esetleg a magántulajdonos csökkenteni tudja a költségeket, de nem képes biztosítani a megfelelő ellátásbiztonságot;
- a csalók szigorú megbüntetését és társadalmi megvetését. A környezet és a társadalom egészségét is csak a megfelelő erkölcsi értékrend biztosíthatja;
- átfedő (különböző döntési szinteken) intézményrendszer megteremtését. A szubszidiaritás elve nemcsak azt jelenti, hogy levisszük a döntési szinteket oda, ahol az információk a leginkább rendelkezésre állnak, hanem azt is, hogy a felsőbb szintek támogatják az alsóbb szintű intézményeket a problémák megoldásában. Szakértelmet, anyagi erőforrásokat és esetleg kényszerítő intézkedéseket is hozniuk kell, ha például egy helyi önkormányzat a gazdasági érdekek mentén esetleg tönkreteszi a helyi lakosság életfeltételeit, aminek a fővárosi agglomeráció néhány települése már áldozatul esett;
- a be nem árazott ökoszisztéma-szolgáltatások megjelenítését a fejlesztési javaslatokban. Az autópálya, esetleg egy szélerőműpark vagy egy hulladéklerakó, sőt a szennyvízcsatorna építése is környezetrombolással jár, aminek a mértékét csak akkor lehet csökkenteni, ha a környezeti hatásvizsgálatok ezen pusztítások mértékét is felmérik és alternatív javaslatok is megvizsgálásra kerülnek;
- a változtatások iránti nyitottságot: az innovációkat és a kísérleteket támogató légkör megteremtése feltételezi az intézményrendszerbe vetett bizalmat. Mindent célszerű kicsiben kipróbálni, mielőtt tömegessé válna az elterjesztése. A kisebb sokkokra az ökoszisztémák és a társadalom is rugalmasan reagál;
- az erős elkötelezettséget a jelentős sokkhatások elkerülésére és a gyors válaszokat, visszacsatolásokat a jelentős (nagyságrendi) hatásokra.

A fentiek alapján világosan látszik, hogy nem lehet örökös az olyan növekedés, ami erőforrásfaló. Szükség van egy az erőforrás megőrzését, a konzerválást előnyben részesítő fázisra, majd a megkötött anyagok ki- vagy visszakerülnek a környezetbe és a kaotikus, nagy entrópiájú állapotot újra valamiféle entrópiacsökkentés kell hogy kövesse, ami radikális innovációk következménye lehet, hogy aztán egy másfajta gazdaság és társadalom kerülhessen újra egy növekedési szakaszba.

Lehetséges rendszer-innovációk a fenntarthatóság szolgálatában

A következőkben egy olyan rendszer-innovációs lehetőséget mutatok be, ami radikálisan átalakítaná azt a világot, amiben ma élünk. Lényege, hogy megvalósítása paradigmaváltást és egy egészen másfajta intézményrendszert igényelne.

Az ökohatékonyság nagyságrendileg nőne, amennyiben a „készletgazdaság”-ról (*stock economy*) áttérnénk a „szolgáltatásgazdaság”-ra (*flow economy*). Az emberi szükséglet nem az árutest birtoklására irányul, hanem azokra a szolgáltatásokra, amit az árutest közvetíthet számunkra. Nem a mosógépre irányul a szükséglet, hanem a tiszta ruhára, amelyhez a gép csak eszköz, de a tiszta ruhát másként, sokkal kevesebb természeti erőforrás felhasználásával is biztosíthatnánk, mint ahogy jelenleg tesszük.

Ennek ma az egyik legfőbb akadálya az ember tulajdonlási vágya. Ha az emberek nem birtokolni akarnának, hanem a szükségleteiket kielégíteni, akkor nem a felhalmozásra törekednének, hanem arra, hogy a boldogságukat maximálják. Ehhez nem volna szükség például presztízs fogyasztásra. Ez lehetővé tenné például, hogy a jelenlegi autómennyiség töredékével elégtűnk ki a mobilitás iránti igényűnk. Egy-egy személyautó napi átlagteljesítménye Magyarországon biztosan nem több, mint 100 kilométer⁸ vagy kb. 2 óra/nap átlagosan. Kézenfekvő, hogy harmada-negyede autómennyiséggel is vígan ellehetnénk. Az igazi gond az autóipar óriási nyersanyag- és energiaigénye, és ami még ennél is nagyobb, hogy parkolóházakat, garázsokat kell építenünk, sőt nem tudunk gyalogosan vagy kerékpárral közlekedni a városokban. A radikális innováció esetén, amennyiben az autókat közösen használnánk (javítanánk a kapacitáskihasználásukat), ezektől a felesleges környezeti sokkottól menekülhetnénk meg, miközben akár ugyanannyit is autózhatnánk, mint most. Bárki kiszámíthatja, hogy ha mindenki taxival közlekedne Budapesten és még nem állították volna elő a család második autóját is, annak összességében igen kedvező lenne a környezeti mérlege. A példákat még sorolhatnánk. A mai informatika könnyűszerrel megoldaná annak a szoftvernek a létrehozását, aminek a segítségével mindig találnánk szabad autót valahol a közelben, és elkészítené a számlát is, hogy kifizethessük a használattal arányos költségeket. Hallom persze a kifogásokat, hogy miért nem működhet egy ilyen rendszer. A kifogások nagy része közmondásszerű és évszázados tapasztalatok bizonyítják az igazságukat. Például „közös lónak turós a háta”, vagy úgyis ellopnák stb. Pedig ez egy olyan út, ami járhatóbb, mint például az alternatívája, amelyben valamely jegyrendszerrel korlátozzuk az egyéni fogyasztást. Vannak ilyen fogyasztást korlátozó elképzelések és nem kevesen támogatnák is az ilyen ötletet. Ezt a jegyrendszert persze elegánsan kvótarendszernek hívják.

Minden ember korlátozhatja fogyasztását anélkül, hogy életminősége romlana, ha úgy élnénk, mint nagyszüleink, kevesebb húst ennénk és testűnk izmait munkavégzésre is használnánk. Így jelentős mennyiségű energiát takaríthatnánk meg, és egészségesebbek lennénk. Aki tavasszal felássza a kertjét és zöldségeket termeszt, vagy háziállatokat tart, az a szabadidejét értelmesebben tölti, mint az, aki a TV-hírdetéseket nézi, miszerint a Tescóban minden olcsóbb. Aki nem tudja „eladni” a szabadidejét, annak felesleges azt vizsgálni, hogy megéri-e a kertben termesztenie a zöldséget, vagy érdemesebb inkább a Tescóban megvennie.

Jegyzetek

- 1: World Energy Technology Outlook 2050 – *WETO H2* EUROPEAN COMMISSION Directorate-General for Research Directorate Energy 2005
- 2: POLÁNYI KÁROLY: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Fordította Pap Mária. Mészáros Gábor kiadása, Budapest 1997, 94–95. idézi Kovács Gábor
- 3: Int. Herald Trib. Patricia Cohen-Stiglitz 2002, Gary Becker 1992
- 4: Európai Üzleti Kampány a vállalati társadalmi felelősségről. (www.eabis.org or contact EABiS Manager, Peter Lacy at peter.lacy@eabis.org) Egyszerűen jobb! Kampánybeszámoló az európai CSR kiválóságról 2003-2004
- 5: KERÉKES SÁNDOR – WETZKER KONRÁD: Keletre tart a „társadalmilag felelős vállalat” koncepció. *Harvard Business Manager*, 2007. április
- 6: Tom Thomas College of Business, San Francisco State University, 1600 Holloway Avenue, San Francisco, CA 94132, USA
- 7: F&C Investments, 2004. Is biodiversity a material risk for companies? An assessment of the exposure of FTSE sectors to biodiversity risk. London, United Kingdom.
- 8: Az adat nem számítás eredménye, durva becslésnek tekinthető.